

תוכן העניינים

3	מבוא
5	פרק 1 תוספי מזון בראי תחליפי המוסר
8	פרק 2 עקרונות מוסריים לשאלת תוספי המזון
11	פרק 3 הקוד האתי
13	סיכום
14	ביבליוגרפיה

מבוא

השמנת יתר היא אחת מהבעיות הבריאותיות הגדולות ביותר בעולם בעשורים האחרונים. בהתחלה היתה זו בעיה של המדינות המערביות בלבד, אבל עם השנים הבעיה הזאת הולכת ונהיית נפוצה יותר בעולם, ולמעשה כעת היא מוכרת כמעט בכל מדינות העולם. למעשה, השמנת יתר מוכרת כיום כגורם שעומד ברקע של גורמי המחלה והמוות הנפוצים ביותר בעולם כולו. בעיקר הכוונה היא למחלות לב ולסכרת מסוג 2 (סכרת מבוגרים), אבל לא רק להם. (וואלה, 2020). השמנת יתר פוגעת בשורה ארוכה של מנגנונים בגוף, וביניהם גם המערכת החיסונית, והשנה התברר שהיא גם הגורם המוביל בעולם לסיבוכים ממחלת הקורונה (וואלה, 2021).

הגורם העיקרי להשמנת היתר בעולם הוא סוכר. סוכר יכול לבוא בצורות שונות מאד, מסוכר לבן ועד פחמימות מורכבות כמו עמילן שנמצא בתפוחי אדמה או בחיטה. במידה מסוימת, קיים נזק בכל שימוש בפחמימות, אבל לגבי הפחמימות המורכבות יש גם תועלת רבה, והשימוש הרצוי הוא מאוזן. סוכר נקי, לעומת זאת, גם אם יש בו תועלת מסוימת במקרים מסוימים, נחשב כיום כחומר מזיק ביותר, שיש להימנע מהשימוש בו ככל האפשר (טרבלסי, 2014).

בנוסף לכך, גם חומרים אחרים שנמצאים במזון תורמים להשמנת יתר, והעיקריים ביניהם הם שומן רווי ונתרן, שהוא מרכיב של מלח. כל החומרים האלו הם חומרים נחוצים לגוף שמצויים בסוגים רבים של מוצרי מזון באופן טבעי. אבל יצרני מזון מוסיפים אותם בכמויות גדולות למזון מעובד שהם מייצרים. למעשה, במשך שנים רבות היצרנים עשו זאת למרות שהיו שהם ידעו שתוספת סוכר ושומנים רוויים מזיקים לבריאות. במשך שנים רבות הם גם הסתירו את המחקרים האלה וגם תרמו למסעות פרסום שעודדו לדוגמא ספורט בתור התרופה להשמנת יתר – ככה הם הסירו מעצמם את האחריות להשמנה, ואפילו יצרו לעצמם תדמית כאילו הם פועלים למען הבריאות של הצרכנים. בנוסף לכך, הם גם הפעילו לחצים פוליטיים ואחרים על מנת לדחות ככל האפשר את הנסיגות לפקח על כמות החומרים המזיקים במזון, או לחייב את היצרנים לסמן מוצרי מזון שיש בהם תכולה גבוהה של סוכר, שומן רווי או נתרן (לינדר, 2021).

אין ספק שליצרנים יש אחריות מסוימת בתחום הזה, והוכח משפטית שהם פעלו באופן פסול על מנת להתחמק מאחריות. אך יש לזה גם צד שני. יש כאן גם עניין של חופש של הצרכנים. אם סוכר הפוך את המוצרים לטעימים יותר, צרכנים יקנו אותם יותר. היצרנים פועלים בשוק תחרותי, ומי שמייצר מוצרים טעימים יותר הוא זה שצליח בשוק הזה. למעשה, התברר שיש כאן שאלה טכנית אפילו מסובכת יותר. במקרים רבים, מוצרים שאין בהם בכלל תוספת של סוכר הם כמעט בלתי אכילים בעיני רוב האנשים. הסוכר חיוני לא רק בשביל להפוך את המוצרים לטעימים יותר, לעומת מוצרים שהם קצת פחות טעימים. הסוכר גם משנה את המרקם של המוצרים ותכונות אחרות שלהם. זה לא רק איזה פינוק שאפשר בקלות לוותר עליו. הוויתור על הסוכר יוצר בעיה אמיתית. (McVeigh, 2015). כלומר, צריך להיות כאן איזון מסוים בין שני גורמים – האחריות של היצרנים לתכולת המזון מצד אחד, והצורך שלהם לייצר מזון שהלקוחות ירצו מצד שני. זה יהיה הנושא של העבודה הזו.

בפרק הראשון נבחן את היכולת של מה שאביבה גבע מכנה "תחליפי מוסר" (גבע, 2011) למנוע את הבעיות האלו – דרכים להביא לכאורה להתנהגות מוסרית, גם כשאין מחשבה מוסרית. המטרה היא להראות שהתחליפים המקובלים, כמו החוק והשוק החופשי, אינם מצליחים לעשות זאת, בגלל כשלים שונים בכל אחד מהם.

בפרק השני נבחן מה יש לתורות מוסריות להגיד על הנושא. אנו נבחן שתי תורות - התועלתנות, וגישת החובות. אנו נראה שיש הסכמה רחבה למדי בין שתי התורות האלו לגבי מה נכון לחברות המזון לעשות, אבל עם זאת ההסכמה הזאת אינה מלאה לגמרי. ברור לגמרי לגישת החובות שחברות המזון פעלו בלתי מוסרי, ושיש דרך פעולה נכונה יותר. לפי גישת התועלתנות לעומת זאת, גם כן נראה שהיו בעיות בהתנהגות שלהן, אבל בגלל שאין הסכמה מלאה לגבי הנזקים והתועלות בתוספי המזון, גם השיפוט המוסרי של הפעולות של חברות המזון אינו חד-משמעי.

בפרק השלישי נציג אפשרות אחת לתיקון המצב – ניסוחו של קוד אתי אותנטי, שהוא לפי גבע (2011, פרק י') האמצעי המבטיח ביותר להבטחה של פעולה מוסרית.

פרק 1 תוספי מזון בראי תחליפי המוסר

בתעשיית המזון, כמו אולי בכל התעשיות, יש שימוש במה שאביבה גבע מכנה תחליפי המוסר – אמצעים שאמורים להנחות את הפעולה של החברות, ולכאורה מחליפים את הצורך בחשיבה מוסרית (גבע, 2011). המטרה של פרק זה תהיה לבחון כמה מהתחליפים האלה, ולהראות מדוע כל אחד מהם נכשל במטרתו, ואינו מבטיח התנהגות מוסרית.

1. החוק מגיב באיחור (גבע, 2011, עמ' 96)

לפי התפישה הקיצונית ביותר של החוק כתחליף מוסר, מה שחוקי הוא גם מוסרי. לפי התפישה הזאת, אין בכלל מה לדבר על מוסר, אלא רק על החוק. זהו המבחן היחידי שאנחנו צריכים להפעיל לגבי ההתנהגות של החברות. במקרה של יצרני המזון, התפישה הזו תגיד שאין כאן שום בעיה – היצרנים פעלו וממשיכים לפעול לפי החוק. במשך שנים רבות לא היו חוקים בנושא תוספת סוכר, ואז בטח שאין מה לבוא בטענות ליצרנים. בשנים האחרונות יש חוקים בנושא, והיצרנים אכן פועלים לפיהם. אין לצפות מהם להתנהגות אחרת, כמו שאנחנו לא אמורים לצפות מבני אדם בכלל להתנהגות שהיא מעבר למה שהחוק דורש.

אבל המקרה של תוספי המזון הוא דוגמא מצוינת לבעיה שיש בתפישה הזו, אפילו אם לא היו שום בעיות אחרות אצל יצרני המזון (והיו, כפי שראינו במקרה של רמיית הציבור). הידע על כך שסוכר לדוגמא הוא גורם מזיק, ואפילו מזיק מאד, קיים בקהילה המדעית למעלה מחמישים שנה (לינדר, 2021). אפשר להסכים שלפני זה אי אפשר היה לדרוש איזשהי הגבלה על יצרני המזון לגבי תוספת סוכר. אבל אפילו אם נתייחס רק לזמן שבו אפשר לומר שהיה קונצנזוס מדעי, שהוא תנאי סביר לכך שהמחוקק יתערב, מדובר על למעלה מעשרים שנה. אבל החקיקה הראשונה בנושא בישראל נעשתה רק בחמש השנים האחרונות (אמסטרדםסקי, 2016). זהו איחור שהוא מטבעו של החוק – לוקח זמן רב עד שהמחוקק מצליח להגיב לצרכי השעה המשתנים. כבר לפחות לפני עשרים שנה צריכה היתה להיות הגבלה מסוימת על תוספת הסוכר, וקשה לומר שחברה שבתקופה הזאת המשיכה לייצר מזון עם תוספות סוכר, כאילו שום דבר לא השתנה ואין שום בעיה בשימוש בסוכר, היא חברה שפעלה באופן מוסרי.

2. כשל הריסון (גבע, 2011, עמ' 93)

זהו כשל נוסף של החוק כתחליף מוסר. לפי הגישה שרואה בחוק תחליף מוסר מושלם, החוק אמור לשקף את רצון העם, או רצון הבוחר. אבל כפי שגבע כותבת, הטענה הזאת מתעלמת מהעובדה שלעיתים קרובות התאגידים משפיעים על הדרך שבה החקיקה מתקבלת. (גבע, עמ' 93). זה פשוט לא נכון שהחוק משקף את רצון העם. במקרים מסוימים לפחות, הוא משקף את הרצון של בעלי הכוח, על חשבון רצונם של חלקים אחרים בחברה. במקרה של יצרני המזון, הם הפעילו לוביסטים והפעילו לחץ רב על חברי כנסת על מנת שהחוק בנוגע לסימון מוצרי מזון מזיקים יהיה כמה שפחות מחמיר, ושיכנס לתוקף כמה שיותר מאוחר (לינדר, 2011). גם אחרי שהחוקים כבר התקבלו חברות המזון המשיכו להפעיל את כוחם כדי להחליש ולצמצם את חובת הסימון כמה שיותר (רז-חיימוביץ, 2020). במקום שהן ישנו את ההרכב של המוצרים שלהם, חברות המזון התרכזו